

Т.Загороднюк

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Одним із найважливіших завдань моніторингу, що проводить Інститут соціології НАН України починаючи з 1992 р., є вивчення динаміки соціально-психологічного стану населення нашої країни. Отримані дані дають змогу відстежувати за низкою показників процес формування ціннісно-нормативної системи українського суспільства, яка є реальним соціальним підґрунтям для виникнення нових соціальних структур та інститутів, притаманних суспільству, що трансформується [1].

Досліджуючи зміни соціально-психологічного стану населення та ціннісно-нормативної системи в Україні у межах щорічного моніторингового дослідження, Н.Паніна розробила систему показників морального, психічного і психологічного здоров'я населення. В якості концептуального підґрунтя прийняте визначення цінностей як “значущості явищ і предметів конкретної соціальної дійсності з точки зору їхньої відповідності (або невідповідності) потребам особистості”. Таким чином, симптомо-комплекс цінностей, що формується на основі відповідних потреб, інтегрується в узагальнюючий показник – соціальне самопочуття [2, с. 8]. Воно визначається ступенем задоволення соціальних потреб людини, які є похідними від існуючої в суспільстві системи соціальних благ. Для вимірювання структури цінностей Н.Паніна і Є.Головаха використовували спеціальну методику – інтегральний індекс соціального самопочуття (ІСС) [3]. Соціально-психологічний стан населення вимірювався класичними методиками, адаптованими Н.Паніною до умов масових опитувань в Україні.

Розглянемо основні показники соціально-психологічного стану населення України до і під час економічної кризи.

Таблиця 1

**Соціально-психологічний стан населення України
до і під час економічної кризи**

<i>Показники</i>	2008	2010
Індекс аномійної деморалізованості (шкала 0–18 балів)	13.12	12.90**
Індекс цинізму (шкала 0–14 балів)	9.73	9.63
Інтегральний індекс національної дистанції (шкала 1–7 балів)	5.16	5.22
Індекс дестабілізаційності протестного потенціалу (ІДПП)	3.78	4.23
Індекс тривожності (шкала 20–80 балів)	45.43	45.52
Життєва задоволеність (шкала 1–5 балів)	2.88	2.87
Інтегральний індекс соціального самопочуття ІСС20 (шкала 20–60 балів)	39.43	38.56*

* Різниця значуща на рівні 1% ; ** – на рівні 5% .

Як свідчать дані (*табл. 1*), на тлі глибокої економічної кризи населення України демонструє подальше зростання адаптивного потенціалу. Аномійна деморалізованість населення є реакцією на стан аномії, що притаманний суспільствам у періоди нестабільності. Можна було очікувати її зростання внаслідок важкого економічного стану в державі та різкої зміни політичної ситуації після президентських виборів. Дійсно, рівень аномійної деморалізованості є високим, але, попри погіршення умов життя, спостерігається зниження цього показника, що може бути свідченням адаптованості більшості населення до життя в сучасному суспільстві.

Надію на подальшу соціальну адаптацію населення України дає аналіз змін індексу тривожності, який дає змогу вимірювати функціональний психологічний стан людини. За даними моніторингу 2008 та 2010 рр., цей показник практично не змінився. Не змінився також рівень життєвої задоволеності, який є показником, що має тісний зв'язок з особистісними якостями, а його зміни відбуваються під впливом зовнішніх факторів. Відомо, що коефіцієнт кореляції між цими показниками дорівнює 0.51 [4, с. 76],

тобто взаємозв'язок дуже тісний. Попри те, що рівень тривожності є високим, він поступово знижується починаючи з 1998 р., коли сягав 50.7 бала. Показник життєвої задоволеності був найнижчим у 1998 р. – 2.1 бала. Поступово до 2008 р. він зріс майже до середнього значення, яке не змінилось і нині. Це означає, що більшість населення України поступово виходить зі стану безнадійності та соціального зuboжіння.

Основним показником рівня соціальної напруженості виступає індекс дестабілізаційності протестного потенціалу (ІДПП). “Критичне” його значення дорівнює 4.4 бала, воно “сигналізує” про готовність населення до масових акцій протесту. За всю історію моніторингу високий рівень соціальної напруженості спостерігався двічі: у 1998 р. – 4.2 бала на тлі загального погіршення соціально-економічної ситуації в державі та у 2005 р. – 4.6 бала під впливом бурхливих подій “помаранчевої революції”. Дані цього року свідчать про те, що зростання соціальної нестабільності до рівня 1998 р. зумовлено головним чином економічними факторами: втратою роботи, зниженням заробітної плати та її масовими невиплатами, зростанням цін на продукти харчування та комунальні послуги тощо.

Тривожною ознакою є поступове (хоча й статистично незначуще порівняно з 2008 р.) зростання інтегрального індексу національної дистанції. Воно віддзеркалює тенденцію поглиблення національного ізоляціонізму в Україні. За підрахунком Є.Головахи, “загальний результат трансформації масової свідомості такий, що за роки незалежності в Україні питома вага психологічно відкритих (толерантних) людей знизилась більш як утричі. Особливе занепокоєння викликає розростання ксенофобійних настанов: кількість їхніх носіїв за десять років зросла в чотири рази” [5, с. 643].

Розглянемо детальніше зміни соціального самопочуття населення України, що відбулись у період соціально-економічної кризи 2008–2010 рр. Про рівень соціального самопочуття у важливих сферах життєдіяльності свідчать дані,

наведені у *таблиці 2*, де сучасна ситуація із задоволенням конкретних соціальних потреб людей порівнюється з результатами опитувань щодо недостатності соціальних благ у 2008–2009 рр.

Таблиця 2
Відсоток громадян України, яким бракувало певних соціальних благ у 2008–2010 рр. (%)

“Чого з переліченого далі Вам бракує?”	2008	2009	Різниця відсотків 2008–2009	2010	Різниця відсотків 2009–2010	Різниця відсотків 2008–2010
Уміння жити за нових суспільних умов	34,9	34,2	0,7	33,2	1,0	1,7
Здоров'я	45,8	46,1	-0,3	46,5	-0,4	-0,7
Належної роботи	37,0	42,0	-5,0*	46,5	-4,5**	-9,5*
Необхідного одягу	21,0	20,2	0,8	23,7	-3,5**	-2,7
Гарного житла	34,1	31,1	3,0	35,1	-4,0**	-1,0
Сучасних економічних знань	38,2	36,1	2,1	38,5	-2,4	-0,3
Упевненості у власних силах	29,7	27,9	1,8	28,2	-0,3	1,5
Необхідної медичної допомоги	48,4	50,7	-2,3	52,1	-1,4	-3,7**
Модного і гарного одягу	32,3	32,2	0,1	35,6	-3,4**	-3,3**
Необхідних меблів	27,0	24,4	2,6	27,4	-3,0	-0,4
Сучасних політичних знань	27,5	23,8	3,7*	24,7	-0,9	2,8
Рішучості в досягненні своїх цілей	27,2	26,7	0,5	27,9	-1,2	-0,7
Юридичної допомоги у захисті своїх прав та інтересів	48,4	48,8	-0,4	49,4	-0,6	-1,0
Можливості повноцінно проводити відпустку	53,6	55,8	-2,2	58,8	-3,0	-5,2*
Можливості мати додатковий заробіток	41,8	47,2	-5,4*	47,2	0,0	-5,4*
Можливості купувати найнеобхідніші продукти	32,2	32,4	-0,2	32,4	0,0	-0,2
Ініціативи і самостійності у розв'язанні життєвих проблем	22,4	22,0	0,4	23,9	-1,9	-1,5
Повноцінного дозвілля	44,1	43,7	0,4	45,7	-2,0	-1,6
Можливості працювати із повною віддачею	27,1	29,8	-2,7	32,7	-2,9	-5,6*
Можливості харчуватися відповідно до своїх смаків	48,9	52,5	-3,6*	49,8	2,7	-0,9

* Різниця відсотків значуща на рівні 1% ; ** – на рівні 5% .

Нагадаємо, що моніторингове дослідження 2008 р. проводилось навесні, до настання кризових явищ, і зафіксувало найвищий рівень соціального самопочуття за всі роки спостереження – 39.4 бала, коефіцієнт варіації 0,23. ПСС впритул наблизився до середнього свого значення, що означало, що питома вага громадян України, яким не вистачало соціальних благ, уже майже не перевищувала відсоток тих, хто почувався у стані соціальної деривації [5, с. 261]. Рівно за рік, у 2009 р., коли економічна криза вже півроку вирувала у країні, значення ПСС становило 38,9, коефіцієнт варіації 0,22. У квітні 2010 р. воно незначно знизилось до 38.5, коефіцієнт варіації 0,23, але так і не сягнувши рівня 2006 р. (38,3, коефіцієнт варіації 0,23).

Найнагальнішою не задоволеною потребою населення України є нестача належної роботи: за роки кризи відсоток людей, яким її бракувало, зріс на чверть. Порівняно з даними 2008 р. щорічно майже на 3% зростає частка людей, що не мають можливості “працювати із повною віддачею”. Це пов’язано насамперед з тим, що внаслідок масових скорочень працівники вимушені працювати не за фахом, а там, де знайшли роботу, навіть таку, яка не відповідає їхньому кваліфікаційному рівню. У 2009 р. значно зростає кількість людей, які хотіли б, але не могли мати додатковий заробіток. На жаль, у нинішньому році ситуація не змінилась: 47,2 % респондентів не можуть його знайти. Можна зробити висновок, що, незважаючи на деяку стабілізацію економічної ситуації в країні, ринок праці знаходиться в стані депресії, яка зумовлена значною недостатністю робочих місць.

Тривалий характер соціально-економічної кризи випробовує терпіння людей. Якщо на першому її етапі у 2009 р. скоротилась питома вага респондентів, яким бракувало “гарного житла”, “модного і гарного одягу”, “необхідних меблів”, то в цьому році недостатність матеріальних благ відчувається населенням гостріше.

Невдала державна політика в галузі охорони здоров’я, багаторічне її фінансування за залишковим принципом,

неможливість отримати належну безоплатну медичну допомогу і необхідні обстеження призвели до того, що відсоток людей, яким не вистачає “необхідної медичної допомоги” за два роки зріс на 3,7%. А майже половина респондентів (46,5 %) відповіли, що їм “не вистачає здоров’я”. Цей показник мало змінився впродовж усіх років спостереження, що свідчить про необхідність кардинальних змін у соціальній політиці держави. На стан здоров’я населення України також негативно впливає той фактор, що внаслідок матеріальної скрути люди не мають “можливості повноцінно проводити відпустку” (погіршення за два роки на 5,2%) та половина населення не може “харчуватися відповідно до своїх смаків”, а третина стабільно навіть не має “можливості купувати необхідні продукти”.

За період спостережень, а саме з 1995 р., практично не змінилась ситуація з забезпеченням потреб населення у правовому захисті: близько половини громадян зазначають, що їм не вистачає юридичної допомоги у захисті своїх прав та інтересів. Порівняно з 2008 р. скоротилась частка людей, яким бракувало “сучасних політичних знань”.

Водночас спостерігається поступове пристосування населення до життя в ринкових умовах. Про позитивні наслідки трансформаційних процесів, що повільно, але відбуваються у нашій державі, свідчить те, що замість, здавалося б, природного в таких умовах стану розгубленості та невпевненості людей відчутна протилежна тенденція (хоча й статистично незначуща) – підвищення ініціативності населення під час кризи. На 1,7% порівняно з 2008 р. зменшилася питома вага людей, яким не вистачає “уміння жити за нових суспільних умов” та на 1,5 % – “упевненості у власних силах”.

Аналіз наведених даних свідчить про правильність думки Н.Паніної про те, що під час соціальної невизначеності у процесі соціальної адаптації на перший план виходять особистісні якості людини. Зростає відсоток так званих інтерналів, тобто людей, здатних відповідати за перебіг їхнього життя, покладаючись насамперед на власні сили

і розум, а не на зовнішні обставини. Можна також зробити висновок про доволі стабільний соціально-психологічний стан населення України під час перебігу соціально-економічної кризи 2008–2010 рр.

Література

1. Загороднюк Т. Нормативно-личностный подход к изучению трансформационных процессов в социологии Н.Паниной / Т.Загороднюк // Соціальні виміри суспільства. – К. : ІС НАНУ, Азбука, 2010. – Вип. 2(13). – С. 103–114.
2. Панина Н. Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии / Н.Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5–26.
3. Головаха Е.И. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование и применение социологического теста в массовых опросах / Е.И.Головаха, Н.В.Панина. – К. : ІС НАНУ, Стилос, 1997. – 63 с.
4. Головаха Е. Социальное безумие: история, теория и современная практика / Е.Головаха, Н.Панина. – К. : Абрис, 1994. – 168 с.
5. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / за ред. В.Ворони, М.Шульги. – К. : ІС НАНУ, Фолиант, 2008. – 656 с.